

En France, on a aussi adopté des lois relatives à la défense de la langue française : la loi Bas-Lauriol (1975) et la loi Toubon (1994) qui rendent obligatoire l'emploi de la langue française dans différents domaines et permettent de condamner les entreprises qui n'utilisent pas le français en France.

En 1964, René Étiemble a publié son fameux ouvrage Parlez-vous français? L'emprunt à l'anglais y est traité comme un défaut ou un snobisme. Mais, en principe, l'emprunt n'est pas abusif, c'est un moyen courant d'enrichir le lexique. Tout emprunt à l'anglais n'est pas donc à exclure de l'usage du français. En plus, les dernières initiatives prises en France ne sont pas inspirées par le souci de préserver la pureté du français, elles marquent plutôt la volonté de maintenir le français comme moyen de communication internationale.

Petr Kučera

Indické prózy Hermanna Hesseho jako interkulturní dialog

Abstract

The study follows the oscillation of Hermann Hesse's cultural orientation among Western European, Indian and Chinese spiritual and ethical values, which the author tried, especially in the prose Siddhartha to suggestively convey as a sensory perceived experience in different language levels, on a composition level and a spiritual level. The dialogue of cultures and its manifestation in literary communication of author's works, whose intercultural sensitivity goes hand in hand with remarkable thought, depth and artistic originality.

Key words: Indian prose of Hermann Hesse, intercultural dialogue, West European culture, Indian culture, Chinese culture

1. Interkulturní zázemí H. Hesseho

Německý prozaik, básník a esejista Hermann Hesse (1877–1962) je interkulturním autorem par excellence. Intenzivní recepce Hesseho díla nejen v Evropě, ale také v USA, Japonsku, Indii, Číně a dalších zemích, v nichž po staletí probíhá živé střetávání kultur a náboženství, je dokladem zájmu světové kulturní veřejnosti o tvorbu, která je výsledkem intenzivního duchovního a uměleckého hledání.

Rodinné prostředí, v němž Hermann Hesse vyrůstal, bylo ideálním místem pro utváření interkulturní a umělecké senzitivity. Hesseho matka, Marie Gundert-Hesse, se narodila a prožila dětství v Indii, studovala a pracovala v různých zemích Evropy.

Ovládala několik indických a několik evropských jazyků, byla literárně i překladatelsky činná. Po smrti svého prvního muže, anglického misionáře Charlese Isenberga, se prodala za zcestovalého učence Johannese Hesseho (Hermannova otce) z rodiny baltského Němce a Estonky slovanského původu. Johannes Hesse byl učitelem jazyků a kazatelem semináře v indickém Mangalore. Hesseho děd z matčiny strany, Hermann Gundert, působil po dvě desetiletí v Indii jako misionář, indolog a překladatel.

V souvislosti s indickými prózami Hermanna Hesseho se tradují dva hlavní mýty. Prvním z nich je představa, že Hesse je vypravěč, který orientální motivy využívá pouze k ozvláštňení svého stylu a rozšíření tematického záběru svých próz, protože jejich humanistické ideály by bez exotických reálií působily příliš abstraktně. Druhým mýtem je pak obraz Hesseho jako romantizujícího a eklektického literáta, který si při psaní o indických kulturně historických reáliích a indickém myšlení vybírá a kombinuje vše, co by mohlo ilustrovat autorovy apriorní teze, jejichž skutečným motivem je odpor k moderní industriální společnosti.

2. Básnické nadání a lyrická tvorba

Třebaže je Hesse světové kulturní veřejnosti znám především jako prozaik, nelze se právě u indických próz nezmínit o poezii, která hraje v Hesseho literární tvorbě důležitou a dosud ne zcela doceněnou roli. Lyrické vyznění epicky rozvíjených pasáží je podstatnou součástí významové výstavby řady Hesseho prozaických textů.

Podle deníkových záznamů své matky začal Hesse skládat básně již jako čtyřletý – údajně si prozpěvoval „*ganz nette Sachen und Reime*“ (docela hezké věci a rýmy); za život napsal více než 11 tisíc veršů. Oficiálně vydané sbírky básní zahrnují mimořádně rozsáhlé období 1899–1961 (v roce 1963 vyšla ještě sbírka básní z pozůstalosti). Ze tří vývojových období Hesseho lyriky je z hlediska indických próz důležitá etapa od prvotiny až po básně z konce 1. světové války, kdy Hesse prožívá osobní a tvůrčí krizi.

V Hesseho básnické prvotině *Romantische Lieder* (Romantické písně, 1899) je patrný sklon k výrazné hudebnosti verše, opakování a variacím motivů, které sugerují nejen pocity melancholie, ale i duševní rozpoložení blízké orientální poezii, zčásti též některým evropským romantickým básníkům. Stejně jako někteří romantikové si Hesse oblíbil formu lidové písně, nejčastěji čtyřveršové strofy s osmislabičným veršem trochejského spádu. Na rozdíl od romantického ulpívání na citové atmosféře však lze u Hesseho nalézt – podobně jako u orientálních básníků – zdánlivě banální postřehy z každodenních dějů v přírodě i v osobním životě, které však mají filosofický přesah. Tak je tomu např. v básni *Im Nebel* (V mlze):

V českém překladu Vladimíra Tomeše:

IM NEBEL

*Seltsam, im Nebel zu wandern!
Einsam ist jeder Busch und Stein,
Kein Baum sieht den andern,
Jeder ist allein.*

*Voll von Freunden war mir die Welt,
Als noch mein Leben licht war;
Nun, da der Nebel fällt,
Ist keiner mehr sichtbar.*

*Wahrlich, keiner ist weise,
Der nicht das Dunkel kennt,
Das unertrinnbar und leise
Von allen ihn trennt.*

*Seltsam, im Nebel zu wandern!
Leben ist Einsamsein.
Kein Mensch kennt den andern,
Jeder ist allein.*

(Hesse 1980, 236)

V MLZE

*Zvláštní, když mlhou jde se!
Kámen a keř z ní trčí tu i tam,
strom nevidí druha v lese,
je každý sám.*

*Pln přátel zdál se mi svět,
dokud v něm štěstěna vládla,
teď však, když mlha padla,
nikoho nevidět.*

*Cizí je moudrosti říše
tomu, kdo tmu nepoznal,
jež od všeho kolem tiše
ho dělí jak val.*

*Zvláštní, když mlhou jde se!
Život je samoty prám.
Navzájem neznáme se,
každý je sám.*

(Hesse 1998, 30)

Báseň *Im Nebel* (V mlze) se objevuje jako ideové shrnutí a poetický dozvuk v povídce *Eine Fußreise im Herbst* (Podzimní cesta pěšky) z roku 1906. V antologiích moderní poezie bývá báseň *Im Nebel* zařazována jako doklad zčásti schopenhauerovského, zčásti existencialistického pesimismu. Ch. I. Schneider takto zúžený výklad zpochybňuje, když zdůrazňuje Hesseho dobrou znalost barokní poetiky a upozorňuje na palindrom *Nebel – Leben* (Hesse 1991, 28).

Paralelismus přírodních a lidských dějů, který je běžný jak v evropské lidové slovesnosti, tak v poezii orientálních básníků, má u Hesseho evropský základ. Pojetím lyrického subjektu se však vzdaluje evropskému romantismu i modernismu. Lyrický subjekt Hesseho básní systematicky opouští evropský egocentrismus, touhu – v romantismu zvlášť vypjatou – manifestovat v citovém výlevu vlastní jedinečnosti.

V básních psaných po 1. světové válce propojuje Hesse melancholii a pesimismus evropského ražení s východní vyrovnaností a odevzdaností. Děje se tak často v prostoru jediného básnického textu, který neobvyklým spojením získává větší dynamičnost

a naléhavost. Tradiční podceňování Hesseho poezie v Evropě možná souvisí právě s jistou – z pohledu evropské literární estetiky – ideovou nejasností a nedostatečným stylotvorným úsilím bloudícího básníka, který stále neví, ke které kultuře se chce přimknout.

Časté motivy hvězd a jejich chladu, větrů a smrti připomínají evropské romantické básníky. Na rozdíl od romantiků však Hesse nenechává rozehrané tóny a s nimi spojené emoce doznít, ale okamžitě je relativizuje – pro Evropana velmi neobvyklými – motivy „věčné matky“, „odevzdaného proudění“, „středu srdce světa“ apod. U Hesseho se totiž prolíná evropské myšlenkové a duchovní dědictví s hravostí a rafinovaně utvářenou zvukovou stránkou textů, jejíž půvab nespočívá v pouhé zvukomalebnosti, ale má hlubší významové ukotvení. Zatímco kupř. Goethe i romantikové často rétoricky vzývají propojování prostoty a hloubky, chápe Hesse poezii především jako spojení uměleckého názoru a svébytného lyrického stylu, tzn. není básníkem idejí, které existují nezávisle na formě. V tomto směru má blízko k východnímu pojetí básnictví, z moderní evropské poezie např. k tvorbě Rainera Marii Rilka.

3. Hesseho cesta k orientálním tradicím

Hesseho cesta k orientálním literárním, náboženským a myslitelským tradicím byla na jedné straně snazší než je v Evropě obvyklé, na druhé straně prošla poměrně složitým vývojem. Hesse se již od útlého dětství seznamoval s orientálními pohádkami, mýty, písněmi, ale též se vzpomínkami rodičů na léta strávená v Indii. V rané dospělosti na tyto zprostředkované zážitky navázal vlastními čtenářskými zkušenostmi – nejprve z překladů východních myslitelů, posléze studiem autentických náboženských a literárních textů. Stal se jedním z členů komuny vegetariánů, pacifistů, theosofů, evropských buddhistů a dalších hledačů, kteří se od roku 1900 scházeli na Monte Verità u Ascony.

Ve svých vzpomínkách z padesátých let označuje Hesse za zásadní iniciační četbu Bhagavadgítu (v německém překladu Franze Hartmanna); v polovině desátých let 20. století pak četl další základní texty buddhismu. Bylo by však přehnané chápat Hesseho jako východního mystika nebo výrazně nábožensky založeného spisovatele. K řadě momentů nejen v teologii, ale zejména v praxi různých náboženství byl totiž Hesse kritický. Je tomu tak nejen v případě křesťanského pietismu, který ovládal duchovní, společenský a kulturní život jeho rodného města Calw ve Švábsku, ale také u buddhismu a hinduismu.

V roce 1907 byl Hesse otcem upozorněn na čínské taoistické myslitele Lao-c' a Tao-te Kinga. V letech 1909 a 1910 četl Hesse Konfúciovy Rozhovory v německém překladu Richarda Wilhelma, v následujících letech pak řadu textů čínské filosofie, poezie a prózy. K textům konfucianů a taoistů Čuang-c', Jang Čou, Lie-c' a Lü-bu We přistupuje Hesse s podobně hlubokým zaujetím a respektem jako k náboženským a filosofickým spisům západních autorů (Mileck 1990, 94 n.).

U Hesseho cesty do Indie bývá životopisci zdůrazňována její paradoxnost (jel do Indie v době, kdy se od indické kultury spíše již odvracel a objevoval čínskou filosofii

a literaturu), únikovost (snaha o přerušení manželského stereotypu a malých poměrů v Gaienhofenu, kam se s rodinou přestěhoval). Cestu do Indie podnikl Hesse společně s přítelem – malířem Hansem Sturzeneggerem v době těsně po šestineděli své ženy (porodila třetího syna).

Deziluze z indické cesty byla velmi silná, neboť Hesse žil do té doby ve světě idealizovaných představ o výjimečné kulturní tradici Indie. Každodennost mimořádně chudé země plné špíny a epidemií, navíc permanentně zmítané náboženskými a národnostními konflikty znamenala opravdový šok – Hesse pak již Indii nikdy nenavštívil. Pozitivní vliv na Hesseho tvorbu však tato cesta přece jen měla – s plnou rozhodností se vydal na cestu vlastní duchovní seberealizace.

Po návratu z Indie, resp. Indonésie navazuje Hesse na své studium čínské kultury z let 1910 a 1911. S nadšením přivítal novou sbírku německých překladů čínských duchovních povídek a anekdot, kterou uspořádal filosof Martin Buber, četl díla Lie-c' a Ku-hung-Mina. Skutečnost, že Hesse v denících, korespondenci a zčásti i v prozaické tvorbě adoruje čínskou kulturu a bagatelizuje kulturu indickou, nelze přeceňovat, neboť Hesse není vědec či filosof, ale umělec, který svým vášnivým emocionálním proměnám vždy bezprostředně vtiskne literární podobu (Hesseho deníky a korespondenci lze chápat jako integrální součást jeho literárního díla).

4. Duchovní ráz Hesseho indických próz

Hesseho literární tvorba má výrazné „předmoderní“ rysy v tom smyslu, že je nejen uměleckým sdělením sui generis, ale zároveň i svědectvím o jednotlivých fázích duchovních proměn na cestě k „já“. O Hesseho indických prózách to platí dvojnásob. Zásadním svědectvím o vyrovnávání se s duchovním dědictvím Východu je próza *Siddhartha*, kterou začal psát na konci roku 1919.

Již z podtitulu *Indische Dichtung* je patrné, že žánrová problematika *Siddharthy* je komplikovaná. Do češtiny je podtitul překládán jako *Indická báseň*, v literárně historických příručkách se o tomto díle píše často jako o rozsáhlé povídce (*Erzählung*); uvažovat by bylo možné i o některých novelistických rysech prózy, zejména o neustálé oscilaci mezi lyrickým a epickým principem. Zároveň je zřejmé, že s evropskými žánrovými charakteristikami nelze vystačit, neboť *Siddhartha* je – právě jako svědectví o vlastní duchovní cestě – polemikou s duchovními základy západní civilizace, jejichž uměleckým výrazem je v Hesseho době evropská moderna. Z aspektu interkulturality je podstatné, že nejde o odmítnutí jedné kultury ve prospěch druhé, ale o hledání vlastní (nové) cesty.

Siddhartha není Hesseho jedinou indickou prózou. Navazuje na prózy *Der verbannte Ehemann oder Anton Schievelbeyn's ohnfreywillige Reise nacher Ost-Indien* (1905, Antona Schievelbeyna nedobrovolná cesta do Východní Indie), *Legende vom indischen König* (1907, Legenda o indickém králi), *Freunde* (1907–1908, Přátelé). Po návratu z Indie, resp. Indonésie vznikly prózy *Robert Aghion* (1912), *Indische Schmetterlinge* (1912, Indičtí motýli), *Der Waldmensch* (1914, Člověk z lesa). Do uvedeného tematického okruhu

patří i pozdější texty, zejm. *Indischer Lebenslauf* (Indický životopis) a *Sehnsucht nach Indien* (1925, Touha po Indii).

Religionisté považují uvedené prózy za doklad vysokého stupně zvládnutí brahmanismu a hinduismu. Z literárněvědného hlediska jsou pozoruhodné značné shody Hesseho raných indických próz a pozdější prózy *Siddhartha*, zejména v tematicko-motivické výstavbě textu. Postava krále v próze *Legende vom indischen König* (1907, Legenda o indickém králi) usiluje o nejhlubší poznání, o nalezení poslední pravdy, což ji spojuje v motivu hledání s postavou Siddhárthy (ze stejnojmenné prózy). Siddhártha však usiluje o nalezení cesty k vlastnímu já (*atman*).

Hesse dynamizuje klíčový proces hledání obtížnou nutností rozhodovat se mezi protikladnými názory: indický král porovnává rozdílné názory dvou učených bráhmánů, Siddhártha přístupy bráhmánů a šramanů. Na rozdíl od moderní evropské tradice hrdinů-outsiderů jsou postavy krále a Siddhárthy součástí společenské a duchovní elity (oba jsou vzdělanými bráhmany, zasvěcenými do rituálů, polemických rétorických praktik atd.).

Asketické experimenty příslušníků nejvyšší kasty (bráhmánů) pochopitelně neumožňují autentický vhled do všudypřítomné bídy, zaostalosti a předsudků – tezovitost těchto pasáží Hesse přehlušuje výrazným lyrismem, který se mnohdy blíží východoasijské poezii. Siddhárthova oscilace mezi zduchovněním a smyslovostí je *Legendě o indickém králi* cizí. Po osvícení se však i Siddhártha cele oddá lásce k bližnímu a službě lidem.

V Hesseho korespondenci a esejistice se opakují vysvětlení ideového záměru prózy *Siddhartha* (ztotožňované s indickým duchovním a kulturním prostředím) – Hesse opakovaně upozorňuje, že Indie je „*nur Kleid*“ (pouze šat) prózy, nikoli vlastním uměleckým sdělením, že postava Siddhárthy je „*nicht ein Hindu, sondern Mensch*“ (nikoli hinduista, nýbrž člověk).

Umělcův výklad smyslu vlastního díla je nutno chápat jako svébytný literární žánr. Hesse vyšel vstříc touze veřejnosti po jednoznačných odpovědích, které však dílo samo neobsahuje. Zjednodušené jsou úzce religionistické výklady díla, které konstatují Hesseho jasný odklon od hinduismu a buddhismu ve prospěch příklonu k taoismu. Hesse často zdůrazňoval, že básnická „zjevení“ považuje pro sebe za důležitější než zjevení náboženská. K indickému nebo čínskému duchovnímu světu přistupuje Hesse s hlubokým zájmem a respektem, ale vždy jako umělec, nikoli jako náboženský myslitel.

Francouzsko-italský komparatista Claude Manfredini (1990, 105–116) upozorňuje ve studii *Hermann Hesse und das indische Denken* (Hermann Hesse a indické myšlení) na okolnost, která je z hlediska interkulturní literární vědy podstatná: pro Hesseho bylo indické (a v širším smyslu orientální) myšlení spojeno nikoli se sférou povrchního exotična, ale stávalo se předmětem hlubokého vnitřního obdivu (Manfredini 1990, 105). Zpočátku cizí orientální kultura se Hessemu sice nestává vlastní, ztrácí však postupně rysy cizosti a zůstává kulturou sice jinou, avšak velmi blízkou. V závěru zmíněné studie

uvádí Manfredini svědectví profesora kalkatské univerzity Kalidase Naga, který po rozhovoru s Hessem prohlásil, že se dosud nesetkal s Evropanem, který by v takové míře dokázal „myslet indicky“ (Manfredini 1990, 116).

Čínský filosof a religionista Kyung Yang Cheong (1990) spatřuje Hesseho mimořádnou schopnost syntézy západního a východního myšlení a uměleckého tvoření v širokém pojetí mystické religiozity (Cheong 1990, 119 n.). Třebaže v korespondenci a publicistice se Hesse této problematice věnuje soustavně od třicátých let, již v době před vznikem své hlavní indické prózy *Siddhartha* překračuje křesťanské chápání mystiky, které vychází z Bonaventurova požadavku poznávání Boha na základě zkušenosti (*cognitio Dei experimentalis*).

Zkušenostní báze poznávacího procesu v náboženství i v umění je pro Hesseho zásadní, avšak nesměřuje k poznávání křesťanského Boha, nýbrž obecnějšího božského principu (tajemství, absolutna) v lidském nitru. Tuto představu formuloval Hesse již v esejí *Krieg und Frieden* (Válka a mír) z roku 1918:

„*Alle Erkenntnis [...] hat nur einen Gegenstand. Es wird von Tausenden und tausendfach anerkannt und in tausend verschiedenen Arten ausgedrückt, ist aber stets nur eine Wahrheit. Es ist die Erkenntnis des Lebendigen in uns, in jedem von uns, in mir und dir, des geheimen Zaubers, der geheimen Göttlichkeit, die jeder von uns in sich trägt*“ (Hesse 1973, 438).

V českém překladu:

„*Každé poznání [...] má pouze jeden předmět. Je přijímán tisíci a tisíckrát a vyjadřován tisíci různými způsoby, je však stále jen jednou pravdou. Je to poznání živoucího v nás, v každém z nás, ve mně a v tobě, tajemného kouzla, tajemné Božskosti, kterou v sobě každý z nás nosí*“ (Překlad – autor).

Ještě před napsáním novely *Siddhartha* zdůrazňuje Hesse (v dopise z r. 1920) význam hledání božského ve vlastním já:

„*Dies „Ich“ ist [...] der innerste, wesentliche Kern jeder Seele, den der Inder „Atman“ nennt und der göttlich und ewig ist. Wer dies findet, sei es auf dem Wege Buddhas oder der Veden oder des Lao Tse oder Christi, der ist in seinem Innersten verbunden mit dem All, mit Gott [...]*“ (Hesse 1973, 445).

V českém překladu:

„*Toto „já“ je [...] nejniternějším, bytostným jádrem každé duše, které Ind nazývá „atman“ a které je božské a věčné. Kdo toto jádro nalezne, ať již na cestě Buddha nebo*

véd nebo na cestě Lao-c' nebo Krista, ten je ve svém nejhlubším nitru spojen s vesmírem, s Bohem [...]" (Překlad – autor).

Zdůrazňování zážitku jako zvláštnosti mystické religiozity klade Kyung Yang Cheong do souvislosti s Hesseho jazykovou skepsí a antidogmatismem (Cheong 1990, 124–125). V Hesseho indických prózách se propojení vlastních (mystických) zážitků a nevysovitelnosti, nesdělitelnosti zkušenosti objevuje často. „Ontologicky“ zaměřené pasáže se vyskytují téměř ve všech Hesseho indických prózách, nejméně rétorickou podobou má odmítání dogmat v próze *Siddhartha*.

5. Evropská jazyková skepse a orientální důraz na zkušenost

Jazyková skepse a odmítání dogmat je záležitostí novodobého evropského myšlení a umění. Po 1. světové válce získává novou naléhavost, neboť víra některých umělců v očistnou sílu války se tváří v tvář masovému vraždění ukázala jako naprostá politická naivita.

Výrazně interkulturní ráz má Hesseho kombinace moderní evropské jazykové skepse a nevíry ve velké ideje s tradičním orientálním úsilím o dosažení hlubšího poznání na základě co nejdůkladnější osobní zkušenosti. V novele *Siddhartha* se stejnojmenný hlavní hrdina v závěrečné kapitole setká po mnoha letech s přítelem z mládí Góvindou, s nímž se kdysi vydal na cestu asketického náboženského hledačství. Na Góvindovu otázku, zda se opírá o nějakou víru či nějaké vědění, odpovídá Siddhártha:

„Du weißt, Lieber, daß ich schon als junger Mann, damals, als wir bei den Büßern im Walde lebten, dazu kam, den Lehren und Lehrern zu mißtrauen und ihned den Rücken zu wenden. Ich bin dabei geblieben. Dennoch habe ich seither viele Lehrer gehabt [...] Am meisten aber habe ich hier von diesem Flusse gelernt, und von meinem Vorgänger, dem Fährmann Vasudeva. Er war ein sehr einfacher Mensch, Vasudeva, er war kein Denker, aber er wußte das Notwendige, so gut wie Gotama, er war ein Vollkommener, ein Heiliger“ (Hesse 1970, 170).

V českém překladu Miloše Černého:

„Ty víš, můj milý, že už tehdy, když jsme žili u kajícníků v lese, už tehdy jsem jako mladík začal nedůvěřovat naukám a učitelům a obrátil jsem se k nim zády. U toho jsem setrval. Přesto jsem měl od té doby mnoho učitelů [...] Ale nejvíce jsem se naučil zde od této řeky a od mého předchůdce, převozníka Vasudévy. Byl to velmi prostý člověk, Vasudéva nebyl žádný myslitel, ale věděl to, co je nutné, právě tak jako Gautama. Byl dokonalý, byl svatý“ (Hesse 2000, 339).

Hesseho zájem o křesťanskou a indickou, později též čínskou mystiku posiloval jeho přesvědčení, že existuje jakýsi společný duchovní základ lidstva. V recenzi na antologii orientální literatury, kterou Siegfried Unseld zařadil do výboru ze spisovatelovy pozůstalosti (Hesse 1987), Hesse píše:

„Die Wahrheit des Chinesen Lao Tse und die Weisheit Jesu oder die der indischen Bhagavadgita weisen ebenso deutlich auf die Gemeinsamkeit der seelischen Grundlagen durch alle Völker hindurch wie die Kunst aller Zeiten und Völker“ (Hesse 1987, 95–96).

V českém překladu:

„Pravda Číňana Lao-c' a moudrost Ježíšova nebo indické Bhagavadgity poukazují právě tak zřetelně ke společným duchovním základům všech národů jako umění všech dob a národů“ (Překlad – autor).

6. Příklon k čínské životní filosofii

Nalezení společné báze lidské moudrosti však Hessemu nebrání ve vnímání odlišností různých duchovních proudů. Hesse si stále zřetelněji uvědomoval rozdíly mezi indickým a čínským myšlením a přikláněl se postupně k čínské životní filosofii. Oproti indické odevdanosti a nihilismu zdůrazňuje čínské myšlení čínorodost a veskrze pozitivní vztah k životu, který se projevuje hledáním harmonie protikladů. Novela *Siddhartha* představuje z Hesseho indických próz umělecky i myslitelsky nejodvážnější pokus o hledání literárního tvaru dialogu mezi Západem a Východem o zásadních otázkách lidské existence.

Originalita a čtenářská přitažlivost této prózy i v současnosti je dána experimentálním využitím interkulturního prolnutí rozmanitých duchovních, etických a estetických hodnot. Orientální hodnoty jsou zprostředkovány nejen v rovině ideové, ale především v rovině estetického zážitku, což odpovídá východnímu přesvědčení o pojmové nesdělitelnosti hlubší zkušenosti.

Titulní postava prózy, Siddhártha, musí v duchu orientální tradice cesty k sobě samému zažít jak opojné okamžiky tělesné slasti a duchovního povznesení, tak i hmotné nouze, fyzických útrap a bezmezných duševních sklíčeností, aby po mnoha letech usilovného a často již zdánlivě marného hledání konečně našel vnitřní klid a vyrovnaný vztah k sobě i ke světu. Symbolem Siddhárthova usmíření se světem je řeka, resp. voda, která je – podobně jako lidé – neustále v pohybu. Tento pohyb však není neklidem, hledáním, ale naopak znamená jistotu a neporušitelný řád, neboť lidská bytost nemůže věčný pohyb vody ovlivnit. Siddhártha zjišťuje, že člověk může tuto přírodní sílu nezúčastněně pozorovat, může se jí dobrovolně přizpůsobit či vydat, jejím prostřednictvím se může učit milovat svět i sebe sama a nalézat tak smysl vlastního života. Klid a vlastní identitu však Siddhártha

nenalézá v okolním světě, třebaže tento svět nabízí k seberealizaci mnoho podnětů a možností. Své bytostné já objevuje v pevnějším spojení s přírodou.

Hesse si díky svému hlubokému zájmu o východní myšlení velice dobře uvědomoval problematičnost západního způsobu pozorování okolního světa, o němž později teoreticky obdobně uvažoval kupř. francouzský filosof a literární estetik Maurice Blanchot v knize *L'espace littéraire* (Literární prostor). Podle Blanchota jsme přesvědčeni, že při každém pozorování skutečnosti, která nás obklopuje, pozorujeme pouze tuto skutečnost, aniž bychom tušili, že právě skrze tuto skutečnost můžeme vidět jen sebe sama; vlastnímu já neunikneme, lze se jen vědomě oprostít od ostatních rušivých vlivů (Blanchot 1999, 176 n.).

V evropských uměleckých a intelektuálních kruzích jsou indické literární texty od doby osvícenství předmětem obdivu a soustředěného badatelského zájmu. Pro německé a anglické romantiky Schlegela, Hölderlina, Shelleyho či Wordswortha bylo významným uměleckým impulzem seznámení s dramatem *Šakuntala* či s texty hinduistických mystiků. V Paříži se v druhé polovině devatenáctého století stával módou buddhismus. Hesse na západoevropský zájem o náboženství a umění Orientu po svém navazoval – oprostil se od prvotního okouzlení orientální exotikou a pronikal ke specifickým hodnotám indického a čínského myšlení a umělecké tvorby.

Inspiraci nalézá Hesse ve druhém desetiletí 20. století v čínské poezii, o níž se však v souvislosti s novelou *Siddhartha* příliš neuvažuje. Domnívám se, že tuto prózu lze do značné míry interpretovat právě v intencích čínské poezie, zejména jejího klíčového artikulačního mechanismu, jímž je synekdocha.

Čínské básně byly ve svém původním prostředí chápány jako malá část celku, tedy jako tzv. absolutní synekdocha. Pro evropské recipienty je takové pojetí velmi neobvyklé, neboť evropský čtenář implicitně očekává v textu jiné instrukce k sémantizaci básně. Na základě „orientálních instrukcí“, jimiž Hesse text vybavil, lze prózu interpretovat ve smyslu zmíněné absolutní synekdochy, neboť Siddhártha postupně pochopí, že je pouze nepatrnou částí přírody, nikoli jejím středobodem. Tento „východní“ životní postoj je zdůrazněn mj. v kapitole *Der Fährmann* (Převozník), z níž uvádím následující dva citáty:

„Mit tausend Augen blickte der Fluß ihn an, mit grünen, mit weißen, mit kristallinen, mit himmelblauen. Wie liebte er dies Wasser, wie entzückte es ihn, wie war er ihm dankbar...! Im Herzen hörte er die Stimme sprechen, die neu erwachte, und sie sagte ihm: Liebe dies Wasser! Bleibe bei ihm! Lerne von ihm! O ja, er wollte von ihm lernen, er wollte ihm zuhören. Wer dies Wasser verstünde, so schien ihm, der würde auch viel anderes verstehen, viele Geheimnisse, alle Geheimnisse“ (Hesse 1970, 141).

V českém překladu Miloše Černého:

„Řeka na něho pohlížela tisícerýma očima, zelenýma, bílýma, křišťálovýma, nebesky modrýma. Jak miloval tuto vodu, jak ho okouzlovala, jak jí byl vděčný. V srdci slyšel promlouvat hlas, ten znovu probuzený, a ten mu říkal: Miluj tuto vodu! Zůstaň u ní! Už se od ní! Ó ano, chtěl se od ní učit, chtěl jí naslouchat. Kdo by této vodě a jejím tajemstvím porozuměl, zdálo se mu, porozuměl by i mnohému jinému, mnohým tajemstvím, všem tajemstvím“ (Hesse 2000, 318).

„Und wieder einmal, als eben der Fluß in der Regenzeit geschwollen war und mächtig rauschte, da sagte Siddhartha: „Nicht wahr, o Freund, der Fluß hat viele Stimmen, sehr viele Stimmen? Hat er nicht die Stimme eines Königs, und eines Kriegers, und eines Stieres, und eines Nachtvogels, und einer Gebärenden, und eines Seufzenden, und noch tausend andere Stimmen?“

„Es ist so“, nickte Vasudeva, „alle Stimmen der Geschöpfe sind in seiner Stimme““ (Hesse 1970, 146).

V českém překladu Miloše Černého:

„A jindy zase, právě když se řeka v době dešťů vzedmula a mohutně hučela, řekl Siddhártha: „Řeka má mnoho hlasů, nemám pravdu, ó příteli? Což nemá hlas krále a válečníka, hlas býka a nočního ptáka, hlas rodičky a vzdychajícího a ještě tisíc jiných hlasů?“

„Je to tak,“ kývl Vasudéva, „v jejím hlasu jsou obsaženy všechny hlasy tvorstva““ (Hesse 2000, 322).

7. „Indická hudebnost“ prózy

Německý novinář, psychoterapeut, mystik a Hesseho přítel Hugo Ball upozornil na důležitý stylový rys prózy *Siddhartha*, jímž je pro Evropana neobvyklý rytmus prozaického textu. Hesse chtěl podle Balla především zachytit hudbu Indie, kterou slýchal od dětství – *„diesen hieratischen Dreiklang, der den Satz gleich einem Sternbild tönen lässt, in den dreimal dasselbe sagt, nur in anderer Wendung“* („tento hieratický trojtón, jenž rozezná větu jak souhvězdí, jemuž řekne třikrát totéž, pouze v jiném spojení“ – překlad autor) (Ball 1977, 131).

„Indické“ trojnásobné opakování vyznívá silně lyricky, sugeruje téměř náboženské vytržení vypravěče, jemuž odpovídá nápodoba stylu posvátných staroindických textů:

„Schön war die Welt, bunt war die Welt, seltsam und rätselhaft war die Welt! Hier war Blau, hier war Gelb, hier war Grün, Himmel floß und Fluß, Wald starnte und Gebirg,

alles schön, alles rätselvoll und magisch, und inmitten er, Siddhartha, der Erwachende, auf dem Wege zu sich selbst" (Hesse 1970, 95).

V českém překladu Miloše Černého:

„Svět byl krásný, svět byl pestrý, svět byl zvláštní a záhadný! Byla tu modř, byla tu žluť, byla tu zeleň, nebe plynulo i řeka, nehybně stál les i hory, všechno krásné, všechno záhadné a magické a uprostřed Siddhártha, procítající, na cestě k sobě samému" (Hesse 2000, 285–286).

Třebaže veřejnosti je Hesse znám především jako prozaik, sám se považoval také za básníka. V roce 1910 napsal o svém bytostně lyrickém ustrojení v dopise Theodoru Heussovi: *„Mir steht, als heimlichem Lyriker, der Wunsch nach einer Melodie vielleicht zuletzt doch höher, als der nach Durchdringung großer Stoffe“* („Potřeba melodie pro mě jako rozeného lyrika znamená v posledku přece jen víc než naplnění velkých námětů.“ – překlad autor) (sek. cit. podle Zeller 1997, 56).

Hudební kvality prózy Siddhartha lze sledovat na více úrovních textu. Pro Hesseho je (podobně jako pro prozaiky v období romantismu) velmi důležitá rovina foneticko-fonologická. „Indický“ habitus díla se projevuje mj. nápodobou vokalizmu hindštiny – pro tento jazyk je charakteristická vysoká frekvence otevřených vokálů, zejména vokálu „a“. V němčině je naopak nejčastějším vokálem redukované „e“, a tak se lexikální „hledanost“ textu prózy Siddhartha podobá fonostylistickému úsilí při tvorbě textů melodických písní – viz následující tři příklady:

„Da stand sie auf und trat zu ihm her [...] fragte, ob er schon gegessen habe und ob es wahr sei, daß sie Samanas nachts allein im Walde schliefen und keine Frauen bei sich haben dürften" (Hesse 1970, 103).

„Als am Spätnachmittag die schöne Kamala in der Sänfte sich ihrem Haine näherte, stand am Eingang Siddhartha [...]“ (Hesse 1970, 105).

„Da lachte Kamala laut“ (Hesse 1970, 106).

V českém překladu Miloše Černého je ztráta většiny akustických kvalit textu prózy kompenzována zachováním lexikálně sémantické struktury. Text proto působí v češtině podstatně méně „indický“ než v němčině:

„Tu povstala a přistoupila k němu [...] zeptala se, zda už jedl a je-li to pravda, že Šramanové spí v noci v lese sami a nesmějí mít u sebe ženy“ (Hesse 2000, 291).

„Když se pozdě odpoledne krásná Kamala blížila na nosítkách ke svému sadu, stál Siddhártha u vchodu [...]“ (Hesse 2000, 292)

„Tu se Kamala hlasitě rozesmála“ (Hesse 2000, 293).

Hesse zároveň silně potlačuje konsonantické skupiny, které jsou pro němčinu typické, a tak dále zesiluje i mimo rámec vokalizmu „indickou“ exotičnost textu. Stylizace zvukové stránky textu se však neomezuje jen na oblast hlásek – důležitou roli hraje pravidelně se opakující větná melodie (čtenář se tak může nořit stále hlouběji do metafyzických představ). Prózu Siddhartha by dokonce bylo možné chápat jako jistý druh symfonické básně, neboť jednotlivé kapitoly jsou – podobně jako jednotlivé části symfonického básnického cyklu – relativně uzavřené, mají vlastní témata, jsou však také vzájemně propojeny leitmotivem: touhou po nalezení smyslu života (srov. blíže Kučera – Panušová 2002, 163 n.).

8. Konflikt romantického a moderního jako aktuální výzva

Uvedené příznaky připomínají romantismus 19. století, a tak lze do jisté míry souhlasit s názorem Manfreda Mixnera, podle něhož není dost dobře možné Hesseho tvorbu přiřadit ke konkrétní kulturněhistorické epoše nebo k uměleckému stylu. Mixner soudí, že Hesseho díla se vymykají literatuře dvacátého století (Mixner 1983, 32). Takové tvrzení je však přehnané, podobně jako označování Hermanna Hesseho za postromantika, romantického či romanticko-anarchistického antimaterialistu aj. Hesse je nepochybně tvůrcem 20. století, třebaže se neztotožňuje s úzce modernistickým a eurocentrickým vnímáním světa.

Hesse si osvojil postupy moderní poezie a prózy; jeho kulturně historický a religionistický rozhled, bez něhož by nebylo možné indické prózy vytvořit, je na úrovni 20. století. Především však dospěl k ideové a tvarové syntéze, která – na rozdíl od literatury romantismu – zásadním způsobem oslovuje čtenáře druhé poloviny 20. století v Evropě, Americe a Asii. Expanzivní a sebestředný subjekt evropské romantické literatury a umění naopak cítí nutkavou potřebu strhnout svět do své náruče, stát se středobodem veškerého dění, být dokonalým poslem vlastních emocí.

Anton Kaes zdůrazňuje Hesseho vliv na americkou generaci, která zažila válku ve Vietnamu, a připomíná esej *Poet of the Interior Journey* v časopise *The Psychedelic Review* z roku 1963, v němž Timothy Leary označil Hesseho za „básníka duchovní cesty“ a připojil doporučení, aby se před každou seancí uživatelů LSD četl *Stepní vlk a Siddhártha*, neboť Hesse byl generací šedesátých let považován za proroka, jehož dílo symbolizovalo iracionalismus, vystoupení ze společnosti, volnou lásku a meditaci (Kaes 2007, 242). Ve čtenářském kontextu je jistě i takto psychologicky akcentovaná interpretace možná.

V kontextu literárněvědném by však nebylo dobré zapomínat na Hesseho náročný umělecký experiment, který spočívá v pokusu vzepít se oddělování spirituálního,

etického a estetického. Hesseho spojování zčásti evropského, zčásti indického pohledu na svět s čínským postojem k životu považují někteří filosofové a religionisté za svérázný eklekticismus. Ostatně i v rámci čínského myšlení spojuje Hesse různé směry: taoismus ve věcech duchovních s konfucianismem v otázkách etických a společenských.

Z uměleckého hlediska je interkulturní dialog evropského, indického a čínského myšlení a tvorby výhodou, neboť skýtá zajímavé možnosti otevírání se jinému a cizímu. V literatuře a umění novodobé Evropy hraje právě vyrovnávání se s jinakostí jiného a cizostí cizího stále důležitější roli při utváření významového dění uměleckého díla. Svým dílem Hermann Hesse zval a stále zve k nastoupení takové náročné cesty.

Použité zdroje

- BALL, Hugo (1977): *Hermann Hesse. Sein Leben und sein Werk*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BLANCHOT, Maurice (1999): *Literární prostor*. Praha: Hermann & synové.
- BRAN, Friedrich a PFEIFER, Martin (eds.) (1990): *Hermann Hesse und die Religion*. Bad Liebenzell: Bernhard Gengenbach.
- HESSE, Hermann (1970): *Erzählungen. Bd. 2*. Berlin und Weimar: Aufbau – Verlag.
- HESSE, Hermann (1973): *Gesammelte Briefe. Band 1*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HESSE, Hermann (1980): *Gesammelte Werke in 12 Bänden. Die Gedichte I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HESSE, Hermann (1987): *Mein Glaube. Eine Dokumentation*. (Ed. S. Unseld). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HESSE, Hermann (1998): *Souborné dílo I*. Praha: Argo.
- HESSE, Hermann (2000): *Souborné dílo V*. Praha: Argo.
- CHEONG, Kyung Yang (1990): *Mystische Religiosität als Synthese zwischen West und Ost bei Hermann Hesse*. In: Bran, Friedrich a Pfeifer, Martin (eds.): *Hermann Hesse und die Religion*. Bad Liebenzell: Bernhard Gengenbach, s. 117–131.
- KAES, Anton (2007): *Od expresionismu k exilu*. In: Bahr, Eduard (ed.): *Dějiny německé literatury 3: Od realismu k současné literatuře*. Praha: Karolinum, s. 183–254.
- KUČERA, Petr a PANUŠOVÁ, Marta (2002): *Hermann Hesse: Siddhartha – zur ästhetischen Rezeption der Erzählung*. In: Limberg, Michael (ed.): *Hermann Hesses Siddhartha. 11. Internationales Hermann-Hesse-Kolloquium in Calw*. Stuttgart: Staatsanzeiger-Verlag, s. 158–164.
- MANFREDINI, Claude (1990): *Hermann Hesse und das indische Denken*. In: Bran, Friedrich a Pfeifer, Martin (eds.): *Hermann Hesse und die Religion*. Bad Liebenzell: Bernhard Gengenbach, s. 105–116.
- MILECK, Joseph (1990): *Hermann Hesse und der Osten: Ziel oder Zweck? – Bekehrung oder Ästhetik?* In: Bran, Friedrich a Pfeifer, Martin (eds.): *Hermann Hesse und die Religion*. Bad Liebenzell: Bernhard Gengenbach, s. 87–104.
- MIXNER, Manfred (1983): *Hesse lesen. Erfahrungen mit seinen Romanen*. In: *Text + Kritik*. Heft 10/11. München, s. 26–32.
- SCHMELZER, Hans-Jürgen (2012): *Auf der Fährte des Steppenwolfs. Hermann Hesses Herkunft, Leben und Werk. 2. Aufl.* Stuttgart – Leipzig: Hohenheim.
- SCHNEIDER, Christian Immo (1991): *Hermann Hesse*. München: Beck.
- ZELLER, Bernhard (1997): *Hermann Hesse*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Resümee

Hermann Hesses prosaische Texte über Indien, insbesondere die Erzählung Siddhartha (mit dem Untertitel „indische Dichtung“) verbinden Hesses westliche Wurzeln mit einer nicht zuletzt von seinen familiären Verhältnissen geprägten Zuneigung zu Indien und zum Orient überhaupt. Dem Schaffensprozess im Siddhartha liegt eine experimentelle künstlerische Absicht zu Grunde, die dem Rezipienten anmutet, dass die orientalischen Werte in einem literarischen Werk nur als erlebte ästhetische Erfahrung vermittelbar sind und nicht in einer abstrakten Form der „westlichen“ Texte, die versuchen, das Publikum auf eine rhetorische Art und Weise zu überzeugen.

Im Verlaufe der Arbeit an diesen interkulturell orientierten Texten hat Hermann Hesse selbst gespürt, dass der Mangel an authentischen Erfahrungen für ihn ein fatales Hindernis im Prozess des Schreibens darstellt. Thema der „indischen“ Werke Hesses, in erster Linie der Prosa Siddhartha, ist die existenzielle Grundfrage nach dem Sinn des eigenen Lebens. Die Zentralfigur des Werkes, Siddhartha, musste zuerst die wichtigsten sonnigen Momente des Lebens genießen sowie dessen Schattenseiten erleiden. Erst auf Grund einer solchen weltlichen Erkenntnis, die Siddhartha letzten Endes wieder ablehnt, weil er ihre Vergänglichkeit und Eitelkeit erkannt habe, konnte er seinen seit langem ersehnten Frieden in der Vereinigung mit der Natur finden. Während der europäische Vanitas-Gedanke, die auf das Alte Testament zurückgehende Klage über die irdische Vergänglichkeit, Pessimismus evoziert, bringt diese Erkenntnis Siddhartha eine für uns Europäer „widersinnige“ Erlösung und Befreiung. Der unlogisch optimistische Ausklang des Werkes, bei dem der ewig suchende und im Dunklen tappende Mensch zuerst alles verlieren muss, um später das Wichtigste finden zu können, beruht auf den östlichen philosophischen und religiösen Lehren, die v. a. positive Werte in den Vordergrund stellen.

In den indischen Prosawerken Hesses kann man mehrere Züge der orientalischen Literatur aufspüren. Die Bemühungen H. Hesses bewegen sich in Richtung einer systematischen Abschwächung der eurozentrischen Klischeevorstellungen. Begriffe, wie das Besondere, das Regionale, das Fremde wurden zu Hesses Zeiten in Europa negativ oder mindestens mit Toleranz aufgenommen, während das Exotische für die Europäer attraktiv war. In der europäischen modernistischen Prosa ging es um eine Auflösung des Kerns dieser Begriffe. Bei Hermann Hesse handelt es sich – auch in der „indisch“ wirkenden ästhetischen Gestaltung des Textes – um eine natürliche Anknüpfung an die östliche Gedankenwelt, um eine logische Folge der Einbeziehung des Subjekts in den Erkenntnisprozess, wobei die Erkenntnis durch das Verständnis ersetzt werden sollte.